

Szabadsfalvi József

Adalékok a hazai jogászképzés és az állam- és jogtudomány '50-es évekbeli történetéhez

A második világháború után négy egyetemen (Budapest, Debrecen, Pécs, Szeged) és három jogakadémián (Eger, Kecskemét, Miskolc) indult újra a jogászképzés.¹ Az 1946-ban kezdődő felsőoktatási reformok a jogi karokon folyó oktatást és a kiadott doktori cím tartalmát jelentősen érintették. Utóbbi esetében az 1874-től érvényesülő bifurkáció megszüntetésével visszaállították az egységes „állam- és jogtudományi doktorátust”.² A jogászképzésben az „érdemi reformokra” valójában 1948-ban került sor, amikor a fakultások átkeresztelésével létrehozták a „jog- és közigazgatás-tudományi karokat”. Mindez a képzés struktúrájára is hatással volt. Az első három tanévben egységes maradt az oktatás, majd ezt követően nyílt meg a választás lehetősége a jogtudományi, illetve a közigazgatás-tudományi specializáció között. Mindez nem tartott sokáig, hiszen 1954-ben visszatértek az egységes jogászképzéshez, megszüntetve a két fajta képzés elkülönülését és az államvizsgák ezt tükröző kettősségét.

A „fordulat éve” a jogi felsőoktatásban, illetve az állam- és jogtudományok fejlődésében „valódi”, tartalmi változást eredményezett. A társadalmi folyamatok közvetlen befolyásolása, az új hatalmi rendszer szempontjából kiemelkedő jelentőségűvé vált. Az e mögött meghúzódó ideológiai törekvés nyilvánvaló. A szovjet típusú marxizmus ideológiájához és az új rezsimhez hű, a társadalmi-gazdasági terveket megvalósító végrehajtó-igazgatási szakemberek képzését kellett a jogi karoknak elsősorban ellátni. Mindez közvetlenül kihatott az állam- és jogtudományra, elsősorban a piacgazdaság működését szabályozó magánjogtudományra (civilisztika) és az ezt közvetítő egyetemi stúdiumokra. A képzésben és a tudományművelésben jelentős hangsúlyeltolódás következett be az igazga-

¹ A korszak hazai jogászképzésének történetéről kiváló áttekintést nyújt Nagy Zsolt: *A jogi oktatás fejlődése és aktuális kérdései*. Pólay Elemér Alapítvány, Szeged, 2007. 64–67. o.

² Uo. 60., 64. o., illetve Mezey Barna: Nagyszombattól Budapestig. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara (1667–2002). In: Takács Péter (szerk.): *A jogászképzés múltja, jelene és jövője. Ünnepi tanulmányok, konferencia-előadások, kerekasztal beszélgetések*. ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest, 2003. 172. o.

tási és államtudományi stúdiumok javára. Az államközpontú szemléletmódot jól jellemzi Szabó Imre, a korszak első számú jogi teoretikusa, szocialista jogdefiniója. E szerint a szocialista jog szabályai megfelelnek „a munkásosztály és általában a dolgozók anyagi életfeltételei által meghatározott általános érdekeinek s az ezek érvényesítésére irányuló osztályakaratot fejezik ki állami akaratnyilvánítás alakjában.” A szocialista jog „a szocialista termelési viszonyok és az ezen alapuló egyéb társadalmi viszonyok védelmét és továbbfejlesztését, végső fokon a kommunizmus, az osztály nélküli társadalom felépítését segíti elő”, melynek „érvényesülését... végső fokon a szocialista állam kényszerítő ereje biztosítja.”³ Kevésbé ismert tény, hogy Szabó Imre – aki az MTA főtitkár-helyetteseként, majd alelnökeként, illetve az akadémia állam- és jogtudományi intézetének igazgatójaként, tudományszakunk egész területét évtizedeken keresztül közvetlenül befolyásolta – aktívan vett részt az 1936-os sztálini alkotmányt gyakorlatilag másoló 1949. évi ún. szocialista alkotmányunk megszövegezésében, sőt a nevéhez fűződik – a Beér Jánossal közösen írt és a *Jogtudományi Közlöny* külön számaként megjelent – első alkotmány-kommentár közzétételé.⁴ Személy szerint neki is meghatározó szerepe volt abban, hogy az 1950-es évek legelejétől induló totális állami és ideológiai kontroll áldozatává vált az állam- és jogtudomány, illetve a jogi felsőoktatás.

Magyarországon Szabó Imre munkásságához köthető – de valójában a szovjet Andrej Visinszkij vulgármarxista jogszemléletén alapuló – ún. szocialista normatívizmus volt az, amely évtizedekre meghatározta, hogy hivatalosan mit kell és lehet gondolni a jogról, államról, továbbá az ezeket meghatározó hatalomról.⁵ Ekkoriban a magyar jogtudósok Marx, Engels, Lenin, Sztálin és Visinszkij műveire hivatkoztak, illetve szovjet jogi broszúrákat fordítottak le magyar nyelvre, melyeket a jogi stúdiumok oktatásában kötelező, megkérdőjelezhetetlen tananyagként használtak. A jogtudományban és a jogi oktatásban az elkövetkező időszakban a szovjet jog és jogtudomány vált kötelező mintává. Ennek lett az egyik következménye, hogy a pesti jogi karon – Névai László, a korszak szintén emblemikus alakjának vezetésével – 1950-ben fölállították a Szovjet Jogi Tanszéket, melynek keretében egy évtizeden keresztül oktatták a Szovjet-

³ Szabó Imre: *A szocialista jog*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1963. 63. o. (A szocialista jog fogalmi meghatározásáról lásd: Varga Csaba: *A jog társadalomelmélete felé*. Budapest, 1999. 3–30. o.)

⁴ Vö. A tünékeny alkotmány. Szabó Imrével beszélget Gellért Kis Gábor. *Élet és Irodalom*, 1987. október 9. 7. o., illetve *A Magyar Népköztársaság Alkotmánya: Az 1949:XX. törvény és magyarázata*. (Összeállította és a magyarázatokat írta: Dr. Beér János, Dr. Szabó Imre). Jogtudományi Közlöny, Törvények és rendeletek tára. 3. Budapest, 1949.

⁵ Lásd bővebben: Varga Csaba: A szocializmus marxizmusának jogelmélete. Hazai körkép nemzetközi kitekintésben. *Világosság*, XLV. évf. (2004) 4. sz. 89–116. o.; A jog talánya. Hat évtized vitái. *Állam- és Jogtudomány*, LI. évf. (2010) 1. sz. 121–136. o.

unió jogtörténetét, államjogát, államigazgatási jogát, polgári jogát, büntetőjogát, eljárásjogait és kolhozjogát.⁶ Mindemellett megszüntették a kánonjog (egyházjog) oktatását, és főtárgyként a curriculum részévé váltak – miképpen a hazai felsőoktatásban ekkor mindenhol – a hivatalos ideológiát közvetítő világnézeti stúdiumok, úgymint a párttörténet, a munkásmozgalom története, a tudományos szocializmus, a marxista politikai gazdaságtan, a dialektikus és történelmi materializmus, valamint kötelezővé vált a leendő jogászok számára is az orosz nyelv oktatása.⁷ Említésre érdemes, hogy a korszak bevett módszere volt az egységes, „kanonikus” tankönyvek készítése, melyeket több szerző, vagy ahogyan ez idő tájt előszeretettel neveztek, „szerzői kollektíva” írt. Gyakorta az akkor működő három jogi kar szakmailag illetékes tanszékvezetőinek neve volt olvasható a művek címlapján, vagy esetleg az általuk arra alkalmasnak tartott tanszéki kolléga vett részt a tankönyvírásban. A hatalom részéről megfogalmazódó ideológiai elvárásoknak való megfelelés ez úton volt biztosítható.⁸

Már az 1940-es évek végétől – a szocialista társadalmi, gazdasági és politikai rendszer kiépítésének kezdetétől – a római-germán, vagy más néven, a kontinentális jogcsalád részét képező magyar jogrendszer fogalmi, dogmatikai rendszerét számos sokkhatás érte, mely rendszer ugyanakkor jellemző terminológiáját és szerkezeti felépítését alapvetően megőrizte. Egyes vélemények szerint párhuzam fedezhető fel az ókori római jogi kultúra és az egykori barbár hódítók jogéletének egymásra hatásából kifejlődő sajátos jogrendszer jellemzői, valamint a szovjet típusú és a kontinentális jogrendszer találkozásából kialakult újfajta jog között. A barbár törzsek a Nyugatrómai Birodalom bukása után a saját fejletlen viszonyaikhoz igazították a római jogot, illetve annak jogintézményeit, s ehhez hasonlóan a szocialista politikai berendezkedés is a saját igényeihez redukálta a római-germán jogcsalád szabályanyagát, annak helyébe nem tudva, egyes feltételezések szerint nem is akarva attól lényegesen eltérő jogrendszert állítani. Nem véletlenül nevezik a szakirodalomban a szocialista jogot a kontinentális jogcsalád „mostohagyermekének”.⁹ Lényegében a hazai szocialista jogtudomány mindezzel szembenézve, a „szükséges” kompromisszumokat megkötve, részben a múlt örökségéből is táplálkozva művelte az egyes jogterületeket. Nyilvánvaló kivételként kell utalnunk a politikailag és ideológiailag legérzékenyebb kérdése-

⁶ Takács Imre: Az államtudományok. In: *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története 1945–1970.* (főszerk.: Sinkovics István) Budapest, 1970. 261. o.

⁷ Horváth Attila: A szocialista állam- és jogtudomány. In: Jakab András – Menyhárd Attila (szerk.): *A jog tudománya. Tudománytörténeti és tudományelméleti írások, gyakorlati tanácsokkal.* Hvg-orac Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2015. 558–559. o.

⁸ Jakab András: A magyar alkotmányjog-tudomány története és jelenlegi helyzete. In: Jakab András – Menyhárd Attila (szerk.): *A jog tudománya...* 168. o.

⁹ Vö. Paksy Máté – Szabó Miklós: A jogcsaládok. In: Szabó Miklós (szerk.): *Bevezetés a jog- és államtudományokba.* Bíbor Kiadó, Miskolc, 2012. 142. o.

ket tárgyaló elméleti jogi stúdiumokra, elsősorban az állam- és jogelméletre és a közjogi diszciplínákra.

A jogászképzés már említett tartalmi átalakításához társuló intézményes „reformok” jelentősen csökkentették a képzőhelyek és ennek logikus következményeként a hallgatók létszámát. Az intézményrendszer átalakítására 1949 augusztusában került sor, amikor a még meglévő jogakadémiákat fűszárolták, illetve a debreceni jogi kar működésének úgymond „további rendelkezésig” való szüneteltetéséről döntött a kormány. E tudatos átalakítás ideológiai megalapozását az állam tervutasításos irányításának ideája és a jog és állam „elhalásának” marxi, később sztálini víziója adta. E törekvéseket egyértelműen a polgári társadalmi rendben hagyományosan megbecsült jogászi hivatásrendekkel és általában a jogászsággal szembeni bizalmatlanság egyértelmű jelének tekinthetjük. Ugyanakkor ezzel egy időben – lényegében a jogászképzés megcsúfolásaként – 1949 őszén felállították a Büntetőbírói és Államügyészi Akadémiát. A vonatkozó jogszabály első pontja mindenfajta erkölcsi gátlás nélkül szól az új intézmény felállításának céljáról: „Avégből, hogy az ítélobírói és államügyészi karnak a népi demokrácia szellemében való megújítása meggyorsítható legyen, lehetővé kell tenni, hogy népi származású dolgozók a büntető bírói és az államügyészi feladatok betöltéséhez szükséges ismereteket és képesítést... az egyébként fennálló szabályoktól eltérően szerezhessék meg. Ebből a célból az igazságügy miniszter egyéves büntetőbírói és államügyészi akadémiát szervez.”¹⁰ A képzés során kibocsátott megbízható káderek szakmai felkészültsége – kevés kivétellel – nem tette lehetővé, hogy érdemi jogi munkát végezzenek. Ennek belátása volt, hogy a „jogászképzés” e vadhajását a Minisztertanács – fél évtized múltán – 1954-ben hozott határozatával megszüntette.

Nyilván az sem volt véletlen, hogy a Magyar Tudományos Akadémia 1949-es „átszervezésekor”, amikor 161 akadémikus tanácskozási jogúvá való átminősítésére, illetve politikai okok miatt tagsági jogviszonyának megszüntetésére került sor, a legnagyobb csapás a jogászokat (és egyben az állam- és jogtudományt) érintette. A korabeli jogtudós, jogászprofesszor elitből olyan nemzetközileg is számon tartott személyek vesztették el a tagságukat, mint Balogh Arthur, Balogh Jenő, Bibó István, Boér Elek, Gajzágó László, Heller Erik, Horváth Barna, Irk Albert, Kolozsváry Bálint, Kuncz Ödön, Molnár Kálmán, Moór Gyula, Polner Ödön, Tomcsányi Móricz, Tury Sándor Kornél, Vinkler János és Vladár Gábor.¹¹

A bizalmatlanságon túl a jogászi szakma morális leértékelését jelentette, amikor 1951-ben, egy törvényerejű rendeletben eltörölték a jogász diploma meg-

¹⁰ 4.181/1949. (VIII. 6.) Korm. rendelet

¹¹ N. Szabó József: A jogtudományi elit a „népi demokratikus” átalakulásban (1946 ősz – 1948). *Jogtudományi Közlemény*, LXXI. évf. (2016) 7–8. sz. 415. o.

szerzésével hagyományosan járó doktori cím viselését.¹² Az uralkodó párt legfelsőbb döntéshozó testülete (MDP Politikai Bizottság) az '50-es évek közepén szembesülve a növekvő szakmai és társadalmi elégedetlenséggel 1956. augusztus 4-én határozatot hozott az orvosok és jogászok egyetemi doktori címének visszaállításáról. Az ezt előíró jogszabály kiadására azonban – a jogászok doktori címének elnyerése körüli véleménykülönbségek miatt – 1956 októberéig már nem került sor.¹³ Végül az 1956. december 1-én kihirdetett 1956. évi 26. törvényerejű rendelet állította vissza az egyetemi doktori cím adományozásának 1951-ig érvényben volt rendjét.¹⁴

Az 1956. októberi forradalom után a felsőoktatás területén az első feladat a helyzet normalizálása, illetve a válság és következményeinek felszámolása, továbbá a politikai konszolidáció megvalósítása volt. A jog elhalásának mindvégig megkérdőjelezhetetlen dogmája mellett nyilvánvalóvá vált, hogy a hatalom a szocializmus viszonyai között sem nélkülözheti a jog társadalmi viszonyokat és folyamatokat szabályozó funkcióját. Maga a tervgazdálkodás, illetve az állami irányítás is folyamatos szabályozást igényelt. A társadalmi, gazdasági viszonyok, illetve az ennek kapcsán felmerült konfliktushelyzetek megoldása továbbra is igényelte a jogrendszert működtetni tudó felkészült jogászság jelenlétét. Az egyetemeken folyó tudományos kutatómunka feltételrendszere a forradalom után bizonyos mértékig megváltozott. Ebben az időszakban az egyetemek anyagi támogatásában némi javulás következett be, valamint a Magyar Tudományos Akadémia is több egyetemi tanszéket támogatott.¹⁵ Az állam- és jogtudományok korabeli művelésében és részben oktatásában a politikai megtorlás időszakát követően az „enyhülés” időszaka következett be. Ebben nem kis szerepet játszott az SZKP XX. kongresszusának utóhatása, ahol többek között a szocialista jog és a szocialista törvényesség szoros kapcsolatára hívták fel a figyelmet. E mellett megfigyelhető a szocialista jogi kodifikáció programjának felgyorsítása, ami valójában a polgári jogállamokban a 19. század legelejétől megindult törvény-

¹² Vö. 1951. évi 26. tvr. 8. § (1) bekezdése.

¹³ Vö. Paulovics Anita – Bátyi Emese: A tudományos minősítés rendszere Magyarországon 1945-től az első önálló felsőoktatási törvény elfogadásáig. In: Stipta István (szerk.): *Studia iurisprudentiae doctorandorum Miskolciensium = Miskolci doktoranduszok jogtudományi tanulmányai*. Tomus 12. Miskolc, 2013. 283–333. o.

¹⁴ Az új szabályozás értelmében, mivel a doktori cím adományozásának megszüntetése hátrányos helyzetet eredményezett, ezért a Népköztársaság Elnöki Tanácsa akként rendelkezett, hogy akik a régi rendszerű doktori címek megszüntetése miatt nem kaphatták meg a doktori címet, azoknak meg kell azt adni, illetőleg a megszerzését lehetővé kell tenni.

¹⁵ Az elméleti jogtudományokra gyakorolt marxista hatásról lásd a *Világosság* folyóirat XLV. évfolyamának (2004) 4. „Marxizmus és jogelmélet” című tematikus számát.

könyv-alkotás modelljének a szocialista viszonyokra való alkalmazását jelentette.

A marxista jogelméleti gondolkodásban is szembetűnő „enyhülés” volt tapasztalható. A jog kényszerjellegével szemben felértékelődött az önkéntes jogkövetés hangsúlyozása, illetve a jog ezt megalapozó hatásmechanizmusának – az ún. nevelő funkció – hangsúlyozása. Ezen túlmenően, főképpen a kelet-európai szocialista országokban, a jogtudományi kutatásokban – nyilván a politikai döntéshozók beleegyezésével – tanúi lehetünk a jogrendszerek nemzeti sajátosságaira való alkalmi utalásoknak. Ennek lett a következménye a „szovjet”, illetve a „népi demokratikus” jog fogalmi megkülönböztetése, mely a későbbiekben, az 1960-as évek elejétől, a korábban burzsoá „áltudománynak” tekintett jogösszehasonlítás hazai legitimálásához vezetett. A kezdetben Eörsi Gyula és bizonyos szempontból Szabó Imre nevével fémjelzett folyamatot később Péteri Zoltán nemzetközi szinten elismerést kiváltó összehasonlító-jogi kutatásai reprezentálták. Általában elmondható, hogy az 1960-as években jelentősen csökkent a társadalomtudományok feletti hatalmi kontroll feszessége, és ez először a tételes jogtudományokba, majd az elméleti jogi gondolkodásba is átgyűrűzött. Az általános szociológia megtúrt pozíciója mellett a jogszociológia mint „szakszociológia” ebben az évtizedben vert gyökeret elsősorban Kulcsár Kálmán munkásságának köszönhetően a magyar jogtudományban. A jogelmélet hazai művelésében Peschka Vilmoshoz fűződik a Szabó Imre nevével fémjelzett ortodox normativista szemléletmód meghaladása, és egy rendszeres elméleti alapközből építkező marxizáló jogbölcselet megteremtése.

Ugyanakkor említésre érdemes, hogy Szabó Imre 1957 márciusában programadó tanulmányt tett közzé a Magyar Tudományos Akadémia legtekintélyesebb jogi folyóiratában a „nemzeti jog” és a szocialista jogfejlődés témakörben.¹⁶ Ebben szövé teszi, hogy az 1956-os „ellenforradalmi” eseményeket megelőzte egyes jogászok, illetve jogtudósok részéről a hazai jogi szabályozásban és jogtudományban a nemzeti hagyományok tiszteletének a számonkérése. Miként fogalmaz: a túlmisztifikált „nemzeti jog” eszméje egyenesen „harci jelszóvá” vált, amely „minden területen restaurációt követelt, [és] a régi, nemzetinek nevezett, feudális maradványokkal telített burzsoá jognak elvesztett pozícióiba való visszahelyezését” szorgalmazta. Ilyen „tarthatatlan” törekvésnek nevezte például a „párton kívül, vagy felül álló, a néptől »független« bíró hamis burzsoá eszményképét”, illetve a külön nem részletezett hazai jogi felsőoktatás „régiszerűségének” a visszaállítására vonatkozó törekvést.¹⁷ Mindezzel szembeállította a szovjet szocialista jog „példamutató jellegét”, mértékadó mintáit, melyek a „népi demokratikus” viszonyok között a társadalmi fejlődést szolgálják.

¹⁶ Szabó Imre: Nemzeti jog és szocialista jogfejlődés. *Jogtudományi Közlöny*, XII. évf. (1957) 1–3. sz. 16–23. o.

¹⁷ Uo. 16. o.

A korszak megértéséhez további fontos adalékként említhető az emberi jogok szocialista felfogásának és szabályozásának a példája. A szocialista jogtudomány, így annak hazai változata is az emberi jogok forrását nem tértől és időtől független, egyetemes jellegű – természetjogi megalapozású – jogként kezelte és tanította, hanem az adott termelési viszonyok determinálta, az állam által biztosított „állampolgári jognak” tekintette. 1949-et követően szűk negyed századnak kellett elteltie ahhoz, hogy a hatalom az 1972-es alkotmánymódosítás alkalmával bevezesse az „állampolgári jog” kifejezés mellett, részben helyett, az „emberi jog” terminust. Ugyancsak az államközpontú szemléletmódnak megfelelően használták az „alkotmányjog”, illetve „alkotmányjog-tudomány” helyett az „államjog”, illetve az „államjog-tudomány” kifejezést, de paralel módon a „közigazgatási jog” helyett az „államigazgatási jog”, továbbá a „közigazgatási jogtudomány” helyett az „államigazgatási jogtudomány” meghatározásokat. Általában elmondható, hogy a közjogi diszciplínák a magánjoghoz képest sokkal inkább ki voltak téve a politikai, ideológiai elvárásoknak, hiszen esetükben a hatalomgyakorlás korabeli intézményes módját és technikáit szabályozó jogterületről volt szó. Hasonló „nehézségekkel” kellett szembenéznie a hazai büntetőjog-tudománynak is, amikor az 1950-es évek elején a szovjet tan- és kézikönyvek váltak kötelező mintává, melyet a korszak legjelentősebb büntetőjogászai próbáltak meg az évtized második felétől több-kevesebb sikerrel részmonográfiák szintjén meghaladni.

Ugyancsak „beszédes” fogalmi distinkcióként lett a „burzsoá” magánjogból ez idő tájt szocialista polgári jog, amelyből kivált és önálló jog- és tudományterületté fejlődött a családjog, illetve a családjogtudomány. A legtöbb változás értelemszerűen a dologi jog (tulajdonjog) területén következett be, ugyanakkor a korszak civilistáinak – elsősorban Marton Gézának, Nizsalovszky Endrének, Eörsi Gyulának, Világhy Miklósnak – az érdeme, hogy a magánjog tradicionális, bizonyos szempontból nemzeti sajátosságait sikerült átmenteni. Így az sem véletlen – ha a vizsgált időszakon túltekintünk –, hogy az 1989/90-es rendszerváltozás és az azt kísérő magán- és közjogi átalakulás a hazai jogtudományt, illetve jogászképzést szakmai értelemben nem érte felkészületlenül.

Végül utalni szeretnék egykor a jogbölcselet művelésében jeleskedő, majd az állam- és politikatudományok terén ismertté vált jogtudós életútjának egy kevésbé ismert epizódjára, amely kötődik 1956-hoz és témánk szempontjából is tanulságokkal szolgál. Még a forradalmi események sodrában – az akkori szege-di rektor, Baróti Dezső visszaemlékezése szerint¹⁸ – fölvetődött, hogy az intézmény katedrát biztosítva hívja vissza Bibó Istvánt, a jogi kar volt professzorát, akit harminckilenc évesen, 1950 szeptemberében rendelkezési állományba helyeztek. Szabó József – Bibó István ekkoriban rehabilitált professzortársa és

¹⁸ Lásd erről Ruszoly József: Bibó István a szege-di jogi karon. *Jogtudományi Közlöny*, XLVII. évf. (1992) 3–4. sz. 102. o.

barátja – 1957. január 24-én kelt leveléből tudjuk, hogy a jogi kari tanács egyik ülésén fölvetődött a Bibó részére fölállítandó „közigazgatástan” tanszék terve. A kari tanács, mindezt támogatva, levélben fordult a minisztériumhoz Bibó István „azonnali rehabilitálását” kérve.¹⁹ A minisztériumi illetékesek előbb az időt húzták, majd pedig közölték az elutasító döntést. A kari lelkesedést az új hatalom hamarosan lehűtötte. A Nagy Imre-kormány volt államminiszterének nyilván esélye sem volt az áhított katedra megszerzésére. Helyette hamarosan szembe kellett néznie a kádári „igazságszolgáltatás” gépezetével, majd következtek a börtönévek, illetve az életfogytig tartó belső száműzetés.²⁰ A történetek jól példázzák a totális hatalom természetét, illetve az azzal szemben megnyilvánuló alkalmankénti naivitást. Ha szembenézünk a múlt tapasztalataival megállapíthatjuk, hogy a jogászképzés és annak alapját jelentő állam- és jogtudományok lényegében minden korban sajátos viszonyt ápolnak a politika világával. A politikai rendszer változása soha sem hagyja reflektálatlanul ezeket a területeket. A „túlpolitizáltság” gyakorta jellemezte a hazai állam- és jogtudományi gondolkodást, de mint láttuk a jogászképzést is. E téren az '50-es évek elején tapasztalható direkt politikai, ideológiai hatás az 1956-ot követő időszakban csak csekély mértékben változott. Csupán néhány, kifejezetten szaktudományos kérdésben lehetett valódi mozgásteret tudományterületünk művelőinek.

¹⁹ Vö. Szabó József 1957. január 24-én kelt levele Bibó Istvánhoz. MTAK Kézirattár Ms 5118/3.

²⁰ Szabadfalvi József: Sorsfordító évek – Bibó István Szegeden. *Világosság*, LII. évf. (2013 tavasz–nyár) 57–64. o.